

[Допущено Укоопспількою як підручник для студентів кооперативних вузів]. – Укоопспілка, Львівська комерційна академія. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996.

3. Бабенко С. Українська кооперативна ідея в загальноєвропейському контексті. – К.: Редакція газети „Вісті Центральної спілки споживчих товариств України”, 2003.
4. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861 – 1929 рр.). – К., 1995.
5. Пак В.П. Нариси з історії споживчої кооперації Київщини. За редакцією Ф.І. Ленченка. – К.: (Прідум), 2002.
6. Пантелеймонович А.О. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти. Монографія. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2006.
7. Фареній І.А. Українська кооперація в революційному процесі 1918-1920 рр. // Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917-1921 рр.). Збірник наукових праць. – Київ – Черкаси, 2012.
8. Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу. – Черкаси, 1993.
9. История Коммунистической партии Советского Союза. (Изд. 4-е, доп.). – М.: Политиздат, 1972.
10. Георгізов Г. М. Вплив кооперації на українську ментальність // Український селянин. – 2002. – №4.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 1679.
12. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 844.
13. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. Т.3 / Редкол.: І. Ф. Курбас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002-2003.
14. Кульчицький С. В. Ленінська нова економічна політика та її здійснення в УРСР // Укр. іст. журн. – 1989. – №8.
15. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: Ч.1. 1898-1925. Издание седьмое – М.: Государственное издательство политической литературы, 1953.
16. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 1885.
17. Кунах Ю. Розвиток кооперативного руху на Україні в 1920-1924 рр. // Український історичний журнал. – 1974. – №3.
18. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 1033.
19. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: Ч.1. 1925-1953. Издание седьмое – М.: Государственное издательство политической литературы, 1953.
20. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 1829.
21. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 2316.
22. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 2114.
23. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 2524.
24. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 2906.
25. Державний архів Черкаської області. – Ф.Р184. – Оп. 1. – Спр. 48.
26. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 2317.
27. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 2442.

Т.В. Оніпко

ОСОБЛИВОСТІ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УСРР У ПЕРІОД ЦІНОВОГО ДИСБАЛАНСУ 1923 Р.

Споживчий ринок сучасної України потребує суттєвого поліпшення, оскільки мають місце не лише фальсифікація продуктів, але й необґрунтоване завищення цін на товари повсякденного вжитку виробниками-монополістами і посередниками. В

результаті таких явищ потерпають і покупці, і сільські виробники. З огляду на це була б доречною, на нашу думку, державна підтримка дрібних та середніх товаровиробників з метою розширення асортименту внутрішнього ринку та врегулювання цінового процесу. Відтак є потреба в аналізі досвіду торговельної діяльності споживчої кооперації в умовах кризи збуту 1923 р. та шляхів виходу з неї.

Дослідженням особливостей кооперативної торгівлі у 1920-і рр. переймався ряд науковців, зокрема Г.А. Гетьман, В.А. Греченко, В.В. Лантух, І.В. Лантух, А.О. Пантелеймонович, О.А. Пиріг та інші [1]. Однак при ознайомленні з наявною літературою не можна скласти цілісного уявлення про стан торговельної діяльності системи споживчої кооперації УСРР у період дисбалансу цін, що склався протягом 1923 р. Автор статті ставить за мету визначити особливості діяльності споживчої кооперації у галузі торгівлі з огляду на так звані „ножиці” цін 1923 р. і виробити рекомендації, які б сприяли ефективній реалізації кооперативними організаціями їх потенційних можливостей в умовах нинішньої жорсткої конкуренції на ринку.

Керівництво УСРР вважало, що завдання регулювання цін органічно зумовлювалося принципами непу. Проте спроба держави вирішити проблему фінансування промисловості за рахунок штучного підняття цін на промислові товари мала негативний резонанс. „Різке підняття цін на продукцію промисловості в другій половині 1922 р., як крок до вирівнювання співвідношення цін на ринку, – відзначалося на VII конференції КП(б)У в квітні 1923 р., – виявило основне протиріччя між інтересами споживача і виробника” [2, 261–262]. На початку 1923 р. ціни загалом по Україні зросли у 104 рази, а на загальноросійському ринку – у 110 разів [3, 19].

Ціновий дисбаланс, який проявився через різке зростання цін на промислові товари порівняно з цінами на сільськогосподарську продукцію, негативно позначився на фінансовому становищі споживчої кооперації УСРР. Першочерговими завданнями для споживчої кооперації стали пошук грошових та товарних кредитів на якнайбільш пільгових і термінових умовах, порівняно з існуючими; необхідність збільшення власних коштів шляхом здійснення пайових кампаній.

На торговельну діяльність споживчої кооперації вплинули не лише об'єктивні фактори, як-от дисбаланс цін на державному рівні, але і власні прорахунки. Пізніше, ніж державні підприємства, споживча кооперація перейшла на продаж своїх товарів у новій валюті – червінцях. Масовий випуск промислових товарів першої необхідності на власних підприємствах споживча кооперація почала лише з другої половини 1923 р., що свідчить про недостатній рівень прогнозування щодо попиту на товари широкого вжитку.

Ряд моментів у торговельній діяльності споживчої кооперації упродовж першої половини 1923 р. заслуговують на увагу. Наприклад, райспоживспілки мали давати Вукоопспілці (ВУКС, Всеукраїнська спілка споживчих товариств) попередні замовлення на товари для оптових закупівель. Як шлях до покращення фінансового стану та зниження торгових націнок слід розглядати операції кооперації з комісійного продажу, які вона проводила за домовленістю з державними

підприємствами. ВУКС за нижчими цінами здійснювала у Центроспілки РСФРР та державних синдикатів оптові закупки товарів, яких гостро потребували селяни, – мануфактури, посуду, тютюну, сірників тощо.

З метою підтримки торгівлі споживчій кооперації доводилось добиватися державних кредитів. Так, ВУКС до травня 1923 р. отримала державну дотацію на 500 тис. пудів житніх одиниць (кредит на один рік) і кредит Наркомфіну на 400 тис. крб золотом (терміном до жовтня), проте цього було не достатньо для поживлення торговельних операцій [4, 38].

З метою активізації торгівлі протягом літа 1923 р. ВУКС уживала ряд заходів. Оскільки у Москві на серпень було заплановано відкриття Всесоюзної сільськогосподарської виставки, правління ВУКС у червні 1923 р. ухвалило рішення взяти участь у її роботі як для пропаганди споживчої кооперації, так і для можливого поповнення товарних запасів. ВУКС асигнувала 1 тис. крб золотом на участь у спорудженні Українського павільйону. За представлену на виставці продукцію ВУКС завоювала почесний диплом I-го ступеня. З метою поповнення товарних запасів ВУКС узяла участь у роботі Нижньогородського ярмарку. Закупки, зроблені у Центроспілці, державних трестів Москви, Уралу, Сибіру та Поволжя, становили близько 3 млн крб золотом [5, 70]. Проте ні нагороди, ні закуплені оптові партії товарів суттєво не вплинули на розв'язання проблеми „ножиць” цін, оскільки ціна промислової продукції для селян залишалась надто високою.

На середину 1923 р. споживча кооперація за рядом товарів стала найбільш організованим споживачем продукції державної промисловості і постачальником сировини. Так, у текстильній промисловості споживча кооперація реалізувала до 30% усієї текстильної продукції. ВУКС уклала угоду з Петрошкіртрестом на монопольне право продажу виробів взуттєвої фабрики „Скороход” на Україні. Щомісяця ВУКС реалізувала не менше 25 тис. пар взуття цієї фабрики. Загалом за I півріччя 1923 р. ВУКС закупила у трестів та синдикатів 61,5% товарів, споживчої кооперації – 31,6%, інших закладів і приватних осіб – 6,99%. Закупівля проходила до 75% у кредит і 25% готівкою, що свідчило про фінансові труднощі кооперативних організацій [6].

Для підтримки забезпечення робітників Донбасу Президія правління Донецької губспілки (Союздонбасейну) у липні 1923 р. звернулася до союзних органів з проханням надати фінансову та товарну допомогу. Цим питанням особисто переймався голова правління Центроспілки Л.М. Хінчук. Ним було дано розпорядження відділам Центроспілки про кредитування Донбасу. Постановою особливої комісії з кредитів при Народному комісаріаті фінансів (НКФ) УСРР від 26 липня 1923 р. Союздонбасейну надавалось право обліку векселів через господарські органи на суму в 100 тис. червінців, також готівкою була видана сума в 10 тис. червінців. НКФ СРСР виділив для забезпечення робітників Донбасу 7 млн пуд. хліба. Всупереч кооперативним принципам для підтримки кооперативної торгівлі під тиском більшовицьких директив розширили робітниче кредитування за рахунок державних і господарських органів. Відсоток

відпуску товарів робкоопами у кредит був великий: у липні він становив 78,1%, а у вересні – 84% [7, 160].

Найбільше розходження цін відбулося восени 1923 р., коли роздрібні ціни на промислові товари зросли порівняно з довоєнним рівнем на 290% , а ціни на сільгосппродукцію – на 105. Поки товари доходили від виробника до споживача, вони проходили близько 8 ступенів і на кожній інстанції була своя націнка. Зокрема, на 1 січня 1923 р. оптова ціна на ситець була 21 коп. за аршин, а роздрібна – 31 коп. На 1 вересня 1923 р. оптова ринкова ціна на ситець була 35 коп., а роздрібна – 55 коп. Ринкова ціна на сіль на 1 січня 1923 р. була 69 коп., а роздрібна – 1 крб. 39 коп. На 1 вересня 1923 р. оптова ціна на сіль становила 1 крб. 62 коп., а роздрібна – 3 крб. [8, 20]. Парадоксальним було те, що склади промислових підприємств і споживчої кооперації затоварювалися продукцією, якої гостро потребувало населення, але не спроможне було купити.

Власна фінансова база споживчої кооперації була дуже слабка. На 1 липня 1923 р. запозичені кошти споживчої кооперації перевищували власні у 2–2,5 рази. З огляду на це 28 вересня 1923 р. правління ВУКС направило службову записку до РНК УСРР, в якій підкреслювалось, що ціновий дисбаланс призвів до майже повної зупинки товарообігу у системі споживчої кооперації. ВУКС клопоталася про позику у розмірі 60 тис. червінців у рахунок двохмільйонного кредиту, виділеного для української кооперації з бюджету СРСР. Тоді ж РНК УСРР ухвалила рішення щодо виділення Наркомфіном на адресу ВУКС кредиту сумою 5 тис. червінців терміном на два тижні [9, 82]. Звісно, що така сума для стабілізації кооперативної торгівлі була вкрай недостатньою.

Серйозною вадою торговельної мережі споживчої кооперації була її багатоступенєвість. На шляху від виробника до споживача через торгові націнки ВУКС та її філій, губробкоопів, райспоживспілок, сільських товариств товар дорожчав більше ніж у 2 рази. До ціни ВУКС додавали по 20% районні спілки та низові кооперативи. У результаті ціни на товари в кооперації були, як правило, вищими за ціни місцевого ринку. Накладні витрати споживчої кооперації тоді сягали 6–7% до обороту [10, 81].

Для обговорення шляхів виходу зі складної економічної ситуації 5–7 жовтня 1923 р. була скликана IV позачергова сесія Ради ВУКС. Голова правління ВУКС О.Г. Шліхтер констатував: „Кооперація і в центрі, і на місцях в одному відношенні йшла неправильним шляхом, маючи на меті відновлення товарних цінностей, вона і в центрі, і на місцях часто робила зайві високі надвишки на товари, і цим самим створювала труднощі для придбання товарів споживачами. Цей факт треба визнати, треба перестати скакати за трестами „лівником”, треба вступити на шлях зниження розцінок”. Сесія ухвалила терміново знизити ціни на товари на 20% у центрі й на 10–15% на місцях [11], у результаті чого споживча кооперація понесла великі збитки.

Восени 1923 р. банки різко зменшили кредитування кооперації. Ураховуючи складність фінансового становища кооперації, у жовтні 1923 р. на засіданні Центральної міжкооперфракції було ухвалено таке рішення: вимагати від ЦК КП(б)У сприяння щодо збереження Держбанком розмірів

кредиту споживчій кооперації в нормі, визначеній у серпні 1923 р. [12, 78].

Фінансовий стан споживчої кооперації у вересні-жовтні 1923 р., згідно з розпорядженнями ЦК КП(б)У, перевіряла ревізійна комісія Наркомату РСІ, яка встановила, що „ні правління ВУКС, ні правління райспоживспілок не складають фінансових планів своєї діяльності, а робота щодо фінансування торговельних операцій носить випадковий характер і цілком залежить від інтересів дня”. Тобто, кредити, які раніше отримали кооператори у багатьох випадках використовувались нерационально й лежали „мертвим капіталом, будучи розміщені в угоди на закупку несезонних товарів”. Кооперативні організації мали переважно 2–3 предмети у великих кількостях, які на 60% поглинали кошти, при цьому значної кількості предметів, необхідних споживачеві, не було взагалі. Іноді кооператори практикували націнку в 50% до ціни товару, тож споживач сплачував за товар на 140% більше за його вартість у тресті. Непродумана політика підбору асортименту товарів оберталася заговаренням кооперативних складів, уповільнювала обіг коштів, призводила до порушення термінів погашення кооператорами кредитів банків і промислових організацій.

Проте керівництво країни розмірковувало прагматично: у боротьбі з приватною торгівлею потрібен надійний товаропосередник між державною промисловістю і селом. Оскільки державна торгівля була слабка, ставку робили на кооперацію. Зрештою, 17 жовтня 1923 р., ЦК КП(б)У ухвалив надати ВУКС довготермінову відстрочку платежів Держбанку, Наркомфіну, Наркомпроду, Зовнішторгу. Такі кроки керівництва республіки сприяли зміцненню фінансової бази кооперації, проте одночасно посилювалась її залежність від держави.

Криза збуту викликала необхідність у скликанні П'ятої надзвичайної сесії Ради ВУКС, що проходила 11 листопада 1923 р. у Москві. Особливу увагу звернули на фінансово-організаційний апарат, увівши до складу правління ВУКС здібних фінансових працівників. Також ухвалили перехід усіх операцій на розрахунок у твердій валюті – червінцях. 12 листопада 1923 р. у Московському представництві ВУКС відбулася нарада із представниками державних трестів та синдикатів, під час якої кооператорам удалося досягти домовленостей з Нафтосиндикатом та Південсілло на збільшення закупівель солі та гасу [13, 125].

Правління ВУКС звернулося з проханням до керівництва УСРР допомогти в погашенні заборгованості державним структурам у сумі 990 тис. червінців. Зокрема, в клопотанні зазначалося: „Якщо в інтересах країни зберегти споживкооперацію, то необхідно прийти їй на допомогу і повернути хоча б десяту частину того, що в неї було забрано державою”. На засіданні РНК УСРР 30 листопада 1923 р. вирішили виділити ВУКС із коштів Наркомфіну кредит розміром 2 млн крб. ВУЦВК на початку грудня 1923 р. звільнив від державного податку сільські та робітничі кооперативи, що мали обіг не більше 20 тисяч червінців за рік [14, 88 зв.]. Водночас заходи щодо скорочення термінів реалізації товарів дали можливість упродовж грудня 1923 р. знизити торговельні витрати ВУКС до 5% до обороту [15, 119].

Таким чином, протягом 1923 р. торговельна діяльність споживчої кооперації УСРР відбувалася в умовах дисбалансу цін, погіршення умов розрахунків із державною промисловістю. Щоб покращити своє фінансове становище, кооператори підвищували торговельні націнки. Проте це знесиловало кооперацію в боротьбі з приватною торгівлею. Держава надавала споживчій кооперації певні кредити, пільги, сприяла налагодженню її взаєморозрахунків з державними підприємствами. Однак ця допомога посилювала одержавлення споживчої кооперації. Вважаємо, що продумана сучасна державна політика щодо законодавчої підтримки власності споживчої кооперації та податкових пільг сприятиме успішному виконанню її основного призначення – задоволення споживчих потреб пересічних громадян у якісній та доступній за ціною продукції. Відтак є сенс у подальшому аналізі науковцями досвіду змагання за споживача між торговельними закладами різних видів торгівлі в ринковому середовищі 1920-х рр.

1. Гетьман Г.А. Кооперативная торговля : развитие, проблемы, перспективы (на материалах Украинской ССР). – X : Изд-во при Харьковском государственном университете. – 1985; Греченко В.А. Україна у добу „раннього тоталітаризму” (20-ті роки ХХ ст.). – X : Вид-во НУВС, 2001; Лантух В.В. Становление и развитие торговли на Украине в 1921–1932 гг. – X : Основа, 1992; Лантух В.В. Державне регулювання торгівлі в Україні (20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст.) : історико-економічне дослідження : монографія. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011; Пиріг О.А. Ринок і торгівля України (історичний аспект). – К., 1996.
2. Коммунистическая партия Украины в резолюциях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т.1. К. : Политиздат Украины, 1976.
3. Рух цін на Україні в 1922 р. // Статистика України. Серія XII. Статистика торгівлі. – Вип. 1. – Т. 1. – X : Держкомстат України, 1924.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1665.
5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 296. – Оп. 1. – Спр. 1075.
6. Экономическая жизнь. – 1924. – 17 декабря.
7. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 727.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1664.
9. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 616.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1743.
11. Сесія Ради Вукоопспілку // Вісті ВУЦВК. – 1923. – 10 жовтня.
12. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 1743.
13. ЦДАВО України. – Ф. 296. – Оп.1. – Спр. 1427.
14. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 616.
15. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 1743.

І. А. Фареній

З НАГОДИ ПІВТОРАСТОЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ ОЛЕКСАНДРА ДАВИДОВИЧА ЧЕРНЕНКА: СЛОВО ПРО „ВІДОМОГО ДІЯЧА СІЛЬСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ” ТА ІСТОРІОГРАФІЮ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ

Півстоліття тому видатний історик української кооперації Ілля Витанович констатував, що про Олександра Давидовича Черненка – „про цю особливо заслужену в українському кооперативному русі й